

УДК 371.4

СИСТЕМА ВИХОВАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ О. Я. ГЕРДА

Малько Н. М.

У статті аналізуються концептуальні погляди О. Я. Герда щодо виховання неповнолітніх правопорушників. Його концепція виправлення підлітків будувалася на принципах гуманізму і поваги до дітей, педагогічного оптимізму, поваги до особистості неповнолітнього, співробітництва педагогів і вихованців.

Ключові слова: О. Я. Герд, неповнолітні правопорушники, землеробська колонія, принципи виховання.

В статье анализируются концептуальные взгляды О. Я. Герда на воспитание несовершеннолетних правонарушителей. Его концепция исправления подростков строилась на принципах гуманизма и уважения к детям, педагогического оптимизма, уважения к личности несовершеннолетнего, сотрудничества педагогов и воспитанников.

Ключевые слова: А. Я. Герд, несовершеннолетние правонарушители, земледельческая колония, принципы воспитания.

The article offers analysis of O. Ya. Gerd's concepts of juvenile offender education. His conception of correction of teenagers was based on the principles of humanism and respect for children, pedagogical optimism, respect for juvenile personality, collaboration of educators and inmates.

Key words: O. Ya. Gerd, juvenile delinquents, agricultural colony, principles of education.

Постановка проблеми. Злочинність і бездоглядність серед неповнолітніх не є новим явищем, що виникло в останні роки чи десятиріччя. У будь-якому суспільстві завжди були молоді люди, поведінка яких виходила за межі суспільних та правових норм.

На сьогодні залишається актуальною проблема виправлення таких дітей та підлітків, оскільки у сучасних умовах підліткова злочинність є стабільним явищем. У питанні виправлення неповнолітніх правопорушників науковці та практики все частіше звертаються не лише до сучасних новаторських методик, але й до педагогічного досвіду минулого. Застосування історичного підходу дозволяє простежити діалектичні закономірності та здійснити прогнозування, розвинути ефективні технології соціального виховання та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти проблеми виховання неповнолітніх правопорушників у різні періоди висвітлювалися у працях В. І. Беляєвої, П. Вейнберга, Д. А. Дріля, В. І. Куфаєва, О. І. Красоти, В. Н. Нікітіна, Д. Д. Семенова, Д. В. Совінкіна, О. І. Федоренко, С. В. Цибенко та ін. Тому, на наш погляд, важливо більш детально проаналізувати основні ідеї О. Я. Герда щодо виховання неповнолітніх правопорушників.

Мета статті – розглянути концептуальні засади педагогічної системи виховання неповнолітніх правопорушників О. Я. Герда, з'ясувати їх значення для сучасної соціальної практики.

Виклад основного матеріалу. Уперше питання педагогічної роботи з неповнолітніми злочинцями постають на межі ХІХ – ХХ ст., коли представники передової громадськості зіткнулися з проблемою освіти та виховання "морально зіпсованих дітей".

Для утримання неповнолітніх правопорушників стали відкриватися спеціальні виправні заклади [2, с. 9]. Однією з перших колоній для неповнолітніх правопорушників була відкрита у жовтні 1871 року Санкт-Петербурзька землеробська колонія, директором якої був призначений Олександр Якович Герд [7, с. 160].

Уже у перші роки існування виправних закладів для неповнолітніх стало зрозуміло, що ставлення до їх вихованців має бути особливим.

Олександр Якович Герд увійшов у історію вітчизняної педагогіки як творець невідомої до нього педагогічної системи виховання неповнолітніх правопорушників. Педагог уперше на практиці землеробської колонії конкретизував загальнопедагогічні принципи виховання ув'язнених.

На противагу існуючим на той час виправним закладам Європи, в яких панувала військово-каральна муштра або все будувалося на суворості тюремного режиму, у Петербурзькій колонії закладалася і теоретично обґрунтовувалася система *педагогічного виправлення* малолітніх правопорушників [3, с. 33; 6, с. 4].

Система виправлення відомого педагога була прийнята повагою до людської гідності дітей. У своїй виховній роботі з дітьми О. Я. Герд був прихильником використання їх індивідуальних особливостей. Він одним з перших вітчизняних педагогів став використовувати на практиці *індивідуальний підхід* до вихованців колонії. Він був упевнений, що будь-який вплив на дитину переломлюється через її індивідуальні особливості. Він показував, що й у зіпсованих підлітках можна знаходити позитивні риси і здібності.

О. Я. Герд помічав у засуджених такі позитивні риси, як спритність, жвавість, сміливість, а головне, на його думку, "не можна сказати, щоб минуле вбило у засуджених все хороше. Ні ... простота серця, добродушність, готовність у будь-який момент пожертвувати собою заради найкращого товариша, привітність і свого роду чесність можуть бути названі як позитивні риси характеру таких підлітків" [3, с. 34].

О. Я. Герд вважав, що індивідуальний виховний вплив здійснюється через безпосередній вплив педагога на особистість учня або через колектив. *Принцип виховання особистості в колективі* займав належне місце в педагогічній системі О. Я. Герда. Реалізація його передбачає усвідомлення вихованцями того, що колектив є могутнім засобом виховання, і певні риси особистості формуються тільки в колективі. При цьому важливе значення має згуртованість колективу та його думка. О. Я. Герд зумів так організувати роботу колективу колонії, що участь дітей у підтриманні порядку стала традицією. Доказом цього є звіт про роботу колонії за 1875 р., в якому зазначалося: "... фраза "У нас цього не можна" зупиняє кожного порушника порядку" [3, с. 36].

О. Я. Герд розумів, що успіх виправлення підлітка можливий, коли він сам зацікавлений у власному виправленні. Саме через це його необхідно спонукати до самодіяльності. Крім того, у завдання виправлення входить навчити дітей жити у суспільстві, навчити їх вміння підкорятися правилам організованого суспільства. На думку О. Я. Герда, таке завдання можна досягти об'єднанням вихованців у невеликі групи, в так звані "сім'ї". З об'єднань дітей у групи, з їх спільної роботи, з прагнення "викликати у дітей самодіяльність до підтримки порядку" зародилася у О. Я. Герда ідея дитячого самоврядування.

Організацією дітей у невеликі групи і залученням вихованців до підтримки порядку у колонії домоглися того, що всі правила настільки усвідомлювалися усіма і входили у звичку дітей, що кожне порушення їх переслідувалося товаришами [4, с. 9–358].

Одним з найважливіших принципів педагогічної системи О. Я. Герда був *принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю вихованців*. Педагог надавав важливого значення керівній ролі вихователя і його особистого впливу на підлітків.

Належну роль вихователя О. Я. Герд висунув на противагу "механічному дресируванню дітей", що практикувалася тоді у школах, і проти репресивних покарань, що застосовувалися до дітей-правопорушників. "Треба не мстити дітям за злочин, – вчив О. Я. Герд, – а виховувати їх".

Велика заслуга О. Я. Герда перед вітчизняною педагогікою у створенні образу вихователя нового типу та у виробленні методики роботи вихователя з "важкими" дітьми.

Він одним з перших на практиці здійснив вказівки К. Д. Ушинського про поєднання в одній особі і вчителя і вихователя. Цю думку він доводить на власному досвіді, працюючи в колонії директором і вчителем. Думки

К. Д. Ушинського про особистий вплив вихователя на дітей він робить керівними в роботі з перевиховання неповнолітніх правопорушників [8, с. 125].

На думку О. Я. Герда, "життя і весь порядок у "сім'ї" (групі вихованців) складається під безпосереднім впливом і керівництвом вихователя. У всіх справах він іде попереду "сім'ї", подаючи приклад – він цілком голова "сім'ї" [5, с. 567].

Особистий *приклад* вихователя, на думку О. Я. Герда, є важливим *методом формування свідомості вихованців*. Приклад може допомогти педагогові в конкретизації певного теоретичного положення, доводити істинність конкретної моральної норми і бути переконливим аргументом, спонукати до певного типу поведінки. У зв'язку з цим важливого значення О. Я. Герд надавав спільному життю і роботі вихователя з дітьми. О. Я. Герд шляхом особистого прикладу показував вихователям можливість спільної роботи з неповнолітніми правопорушниками. Особи, які відвідували колонію, зазначають, що вони завжди заставали О. Я. Герда за спільною роботою з дітьми: взимку – в лісі, навесні і влітку – в полі та на городі [1, с. 34]. Науковець говорив: "Потрібно лише дружно працювати і надавати їм власний приклад у цій суворій школі життя, потрібно йти попереду їх" [5, с. 556].

У системі та в досвіді виховання О. Я. Герда, як щось для того часу нове і прогресивне, були доброзичливі стосунки між вихователем і вихованцями. На думку сучасників педагога, успіх виховання у землеробській колонії, керованої О. Я. Гердом, полягав "все в тому ж умінні встановити моральний зв'язок між вихователем і вихованцями, все в тій же педагогічній чуйності, все в тому ж поєднанні глибокої сердечності, яка ніколи, втім, не переходить у фальшивий сентименталізм, зі строгою розсудливістю, які взаємно контролюють і регулюють одна одну, – одним словом, у всіх тих властивостях, які створюють моральну авторитетність..." [1, с. 35].

Прогресивним і цікавим у поглядах педагога було те, що він підкреслював необхідність підготовки фахівців для роботи з важковиховуваними, вважав, що загальної педагогічної освіти недостатньо. На думку О. Я. Герда, не кожен педагог може бути вихователем дітей-правопорушників. "Ці обов'язки вимагають своїх фахівців, – говорив він, – яких у нашому суспільстві в даний час немає, але яких слід створити, створити ж їх можна одним способом – організацією при колонії учительської семінарії, яка займалася б підготовкою цих вихователів" [3, с. 35].

Якщо врахувати, що організація виправлення малолітніх злочинців на педагогічних засадах в 70-х роках XIX ст. була справою зовсім новою, то ця робота, "діючи на практиці, і в той же час складаючи керівництво цієї колонії", заклала нову основу школі вихователів.

В роботі з неповнолітніми правопорушниками педагог вперше використовує *принцип поєднання поваги до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього*. Саме в цьому принципі закоріненний головний сенс гуманістичної педагогіки щодо формування необхідних взаємин вихователів і вихованців. Повага до дітей втілюється у шануванні його особистої гідності, врахуванні його уподобань і бажань, у серйозному ставленні до його думок. Педагог повинен бути терплячим до всіх дітей, поважати їх людську гідність [9, с. 261].

У питанні про покарання при перевихованні дітей О. Я. Герд і керована ним землеробська колонія займали самостійну позицію. О. Я. Герд не був прихильником вільного виховання. Не протестуючи проти покарань взагалі, він застуджував принизливі і болісні покарання.

Прагнучи пом'якшити характер дітей і домагаючись того, щоб вони дивилися уперед з надією і впевненістю, О. Я. Герд створює розумну систему заходів впливу, відкидаючи покарання як факт відплати.

У педагогічних бесідах з вихователями О. Я. Герд проводив думку про те, що покарання повинні мати попереджувальний характер. Він говорив вихователям: "Ніколи нічого не робіть під першим враженням, покарати вчинок завжди встигнете". Він особливо застерігав проти поспішних і несправедливих покарань. "Несправедливі покарання розбещують вихованця і ведуть до втрати довіри і поваги вихователя. Достатньо один раз, – говорив О. Я. Герд, – неправильно вчинити, що б ви втратили частину поваги і довіри в очах своїх вихованців" [5, с. 568].

О. Я. Герд мав велику витримку і впливав на хлопців, які порушували порядок, заходами морального впливу – "тимчасовим позбавленням особистої довіри і своєї поваги".

У педагогічній системі О. Я. Герда особливе місце належало *принципу поєднання розумового виховання з фізичною працею*. Цей принцип вибудовується на ідеї, що формування особистості безпосередньо залежить від її діяльності. Спирається він і на таку психологічну якість, як прагнення вихованця до активної діяльності. Умовою його реалізації є усвідомлення підлітками, що праця – єдине джерело задоволення матеріальних і духовних потреб. Незважаючи на те, що цей принцип мав вузькопрактичний характер у досвіді О. Я. Герда, праці як засобу виховання він надавав виняткового значення.

Цьому поєднанню відповідав і режим колонії. О. Я. Герд прагнув організувати працю дітей на педагогічній основі, що виражалось у дотриманні чергування фізичної праці та навчання.

О. Я. Герд і працівники колонії розглядали працю як засіб відродження дітей до нового, кращого життя і намагалися вчити ремесел і займатися землеробством раціонально, на науковій основі.

Не заперечував О. Я. Герд і навчання засуджених. Оскільки *розумове виховання*, на думку педагога, відігравало важливе значення у виправленні неповнолітніх правопорушників, формування і розвиток інтелектуальних умінь позитивно впливало на життя вихованців після закінчення терміну ув'язнення.

О. Я. Герд заперечував скорочення часу на освітню роботу. Аналізуючи випадки рецидиву злочинів окремих випущених вихованців, О. Я. Герд прийшов до висновку, що "однієї звички до порядку і праці мало для повного виправлення, потрібно ... якомога вище піднімати розумовий і моральний рівень вихованців. Досягнення цього забезпечується виключно шляхом "правильно організованої школи і виховання, яке розвивало б усі сторони душі" [3, с. 39].

При організації навчальної роботи і навчального процесу у школі О. Я. Герд вводив для дітей-правопорушників всі ті досягнення, якими збагатилася до того часу російська школа: наочне навчання у викладанні, предметні уроки, гімнастику та інше [5, с. 569].

Здійснення системи виховання О. Я. Герда не проходило без помилок. Декому із сучасників педагога його досвід здавався утопічним. Однак є достатньо свідчень, що його система виховання виявилася цілком доцільною, раціональною і виправдала себе. У звіті Комітету С.-Петербурзького товариства землеробських колоній та ремісничих притулків за 1875 рік вказувалося: "Всього випущено за 3 роки 54 людини. Із них за 33 людини можна поручитися, що вони ніколи не повернуться до попереднього життя". Саме ці 33 підлітки і будуть вдячні тій людині, яка врятувала їх від ганебного життя і направила на чесний і трудовий шлях [5, с. 572]. Саме ці показники доводять доцільність і результативність запропонованої О. Я. Гердом системи виховання неповнолітніх правопорушників на той час.

Висновки. Аналіз історико-педагогічної літератури вказує на те, що запропонована О. Я. Гердом система виховання неповнолітніх правопорушників була абсолютно новою справою для освіти кінця XIX ст. Деякі принципи виховної системи відомого педагога, такі як індивідуальний підхід до вихованців, поєднання поваги до особистості вихованця з розумною вимогливістю до нього, виховання особистості в колективі, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю вихованців, виховання в праці знайшли своє застосування і в наш час.

На думку сучасних спеціалістів, жорстоке поводження з неповнолітніми правопорушниками навіть при виконанні покарання не сприяє їх виправленню. Фахівці в галузі дитячої психології та педагогіки зауважують, що ефективно впливати на особистість підлітка можна аж ніяк не жорстокими методами, а через виховання, особливу турботу, допомогу і захист його права на особисту гідність.

В наш час не викликає сумніву той факт, що малолітніх злочинців слід не карати, а виправляти, тобто виховувати, саме на цьому наполягав О. Я. Герд.

Література

1. Вейнберг П. Памяти А. Я. Герда / П. Вейнберг // Женское образование. – 1889. – № 1. – С. 29–40.
2. Детков М. Г. Исторические аспекты исполнения уголовных наказаний в виде лишения свободы в отношении несовершеннолетних преступников // Актуальные проблемы исполнения уголовных наказаний в отношении несовершеннолетних. – М. : Права человека, 2000. – С. 7–18.
3. Куфаев В. И. А. Я. Герд и его опыт воспитания детей-правонарушителей / В. И. Куфаев // Советская педагогика. – М., 1945. – № 8. – С. 33–40.
4. Никитин В. Н. Тюрма и ссылка: 1560–1880 гг. / Виктор Никитич Никитин. – СПб., 1880. – 674 с.
5. Семенов Д. Д. Биография А. Я. Герда / Д. Д. Семенов // Детское чтение. – 1889. – Кн. III. – С. 553–578.
6. Столбова Н. П. Земледельческая колония на Ржевке (глава из книги "Охта: традиции и современность") [Электронный ресурс] / Столбова Н. П. // История Петербурга. – 2009. – № 1 (47). – С. 4–7. – Режим доступа: http://www.mirpeterburga.ru/online/history/archive/47/history_spb_47_4-12.pdf. – Название с экрана.
7. Ровинский П. А. С.-Петербургская земледельческая колония. Исправительное воспитательное заведение (1871–1877) / П. А. Ровинский // Гражданское и уголовное право. – 1877. – Кн. IV. – С. 151–167.
8. Ушинский. К. Д. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / К. Д. Ушинский; под ред. А. И. Пискунова. – М. : Педагогика, 1974.
9. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. / Михайло Миколайович Фібула. – 3-тє вид., стер. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с. – (Серія "Альма-матер").